

Kapittel 5. Flyktingtilværelsens konsekvenser for barneflyktingene

Nesten halvparten av de norske jødene ble drept i tyske utryddelsesleire. Dette folkemordet på 739 norske jøder skiller seg særdeles negativt ut fra hvordan det gikk med de andre skandinaviske jødene under krigen. I Danmark, til sammenligning, ble langt de fleste av landets 6.000 jøder reddet ved en kjempeaksjon i oktober 1943.³³² Mange av de danske jødene som ikke ble reddet, ble deportert til Theresienstadt og overlevde.³³³

Det finnes ikke et eksakt tall på hvor mange jødiske barn som døde, enten av sult og utmattelse eller som ble drept i konsentrasjonsleire under Holocaust. Variablene i den litteraturen jeg har lest har vært mellom 1,2 millioner til nesten 2 millioner barn.

Alle barna som bodde på det jødiske barnehjemmet i 1942 kom seg over til sikkerhet i Sverige, der det ble opprettet et barnehjem for dem i Alingsås, øst for Göteborg. Jeg har ikke nok kjennskap til å drøfte hvordan det gikk med alle de tsjekkiske barneflyktingene. Vi vet at noen forble i Norge hos pleieforeldrene, noen klarte å komme seg over grensen til Sverige, mens søskenparet Vera og Tibor Tagelicht ble arrestert og deportert til Auschwitz.³³⁴ Det har ikke vært mulig for meg å oppspore alle barnas videre skjebne etter 1942, og dette er heller ikke tema eller problemstilling i oppgaven min. I dette kapittelet vil jeg allikevel skildre noen historier for å belyse Norge sine holdninger til flyktingene under og etter at krigen var slutt i 1945.

Dette kapittelet vil omhandle hvordan tiden som barneflykting har formet barnas liv i etterkant. Det vil alltid være problematisk å se tilbake på disse årene, uten å være preget av opplevelser og viten som har vært med på å forme barna i ettertid. En barneflykting som var med en av barnetransportene fra Tyskland til England i 1939, problematiserer dette godt:

I feel that I am a mixture, partly still refugee. I can go about my business without me or others being conscious of it. But just a single word, just a slight incident and I can become extremely aware of it. I

³³² Johansen 1984, s. 134.

³³³ Bak 2010, s. 18-20.

³³⁴ Se kap. 3 for utfyllende informasjon.

imagine I will now stay like this. It hardly makes me different from someone English-born. Just a certain sense of identity.³³⁵

5.1 Samfunnets holdninger for tilbakekomsten

Flyktningbarna i min oppgave kom legalt til Norge etter 1933, og de fleste gikk under betegnelsen statsløse. En viktig årsak var at alle opprinnelige tyske og østerrikske statsborgere av jødisk herkomst var blitt fratatt sitt statsborgerskap gjennom de nazistiske tyske myndighetene i 1941.

Høsten 1943, under oppholdet i Sverige, henvendte Marcus Levin³³⁶ seg til regjeringen i London for å få klarhet i om disse flyktningene kunne få vende tilbake til Norge etter krigen.³³⁷ Han opplyste at det i Sverige hersket usikkerhet blant jødene om hvorvidt statsløse som hadde kommet til Norge etter 1933 ville få anledning til å returnere. Via legasjonen i Stockholm, ble Levins forespørsel sendt til Sosialdepartementet og Justisdepartementet. Departementene opplyste at spørsmålet var avhengig av internasjonale avtaler med de ulike statene som ville bli utarbeidet under fredsforhandlingene. I et brev til Legasjonen en uke senere, uttalte utenriksminister Trygve Lie at spørsmålet måtte vente til etter krigen.³³⁸ Til sammenligning var også den svenske barne- og flyktningpolitikken restriktiv rundt avslutningen på andre verdenskrig. Bakgrunnen for dette kan ses i sammenheng med de 175 000 flyktninger Sverige hadde tatt i mot under krigen.³³⁹

Spørsmålet om de statsløse flyktningene i Sverige skapte visse problemer for evakueringskomitéen som arbeidet med hjemtransporten i 1945. Regjeringen i London hadde i mars 1945 avvist et forslag om fri hjemtransport for alle norske jøder som oppholdt seg i Sverige, også de statsløse. Mendelsohn hevder at hjemreisen i 1945 ble forsinket for noen av

³³⁵ Karen Gershon. *We Came as Children: A collective Autobiography of Refugees*. London: Victor Gollancz LTD, 1966, s. 156.

³³⁶ Marcus Levin var en norsk jøde som flyktet over grensen til Sverige i 1942. Han begynte å jobbe ved flyktningkontoret i Den Mosaiska Församlingen i Stockholm, og hovedoppgaven var flyktningsspørsmål og registrering av norske jøder som var igjen i Norge eller deportert. Bruland, Bjarte i Berman, Irene Levin «Vi skal plukke poteter». *Flukten fra Holocaust*. Oslo: Orion, 2008, s. 24.

³³⁷ Mer om dette finnes i Ole Kolsrud: "Eksil-Norge og jødene under 2.verdenskrig", i *Historisk tidsskrift*, Bd. 73, nr.3, 1994.

³³⁸ Tangestuen, Mats. "Også jødene kom for øvrig over grensen i 1942". *Jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940-1945*. Hovedoppgave i historie: Universitetet i Bergen, 2004, s. 97.

³³⁹ Lars Borgersrud. "Overlatt til svenske myndigheter". *De norske krigsbarna som ble sendt til Sverige i 1945*. Utgitt av Institutt for Kulturstudier Universitetet i Oslo i samarbeid med Nordsjømuseet i Telavåg, 2002, s. 23-24.

de statsløse flyktingene, men at neste samtlige av disse fikk anledning til å vende tilbake til Norge. Ut i fra det Mendelsohn skriver, fikk alle norske jøder, inkludert de statsløse, gratis hjemreise til Norge.³⁴⁰

Etter krigen var slutt den 8.mai 1945 forberedte Nina Hasvold tilbakekomsten til Norge for flyktingbarna som bodde ved Ängabo Barnhem, Alingsås. Nina Hasvold brevvekslet våren 1945 med Marcus Levin om planleggingen av tilbakekomsten for de statsløse flyktingene. I svarene hun fikk kom det frem at den jødiske menigheten i Oslo ikke ville gi noen garanti for disse barna, men det ble foreslått at hun heller skulle sette opp et budsjett for driften av et jødisk barnehjem i Holbergsgaten, Oslo. Heller ikke den norske regjering hadde gitt noen nøyaktige bestemmelser om når de statsløse barneflyktingene skulle få komme tilbake til Norge. Hva som ville skje med barna var først og fremst avhengig av økonomiske garantier. I alt var det 12 statsløse barneflyktinger på papiret som skulle vende tilbake til Norge fra Sverige. I praksis var det 9. Et av barna hadde fått visum til USA, og to hadde visum til England.³⁴¹ Hasvold lyktes, og barna reiste tilbake til Norge høsten 1945, der barnehjemmet ble gjenopprettet.³⁴²

Det som tydelig vises i dette avsnittet, er den fortsatte skepsisen hos de norske myndighetene overfor jøder. Det er vanskelig å slå fast hvor omfattende de antijødiske holdningene var blant nordmenn i Sverige. Forslaget fra legasjonen i Stockholm, om at rike jøder skulle betale for andre jøders opphold, er vel et klart eksempel på forskjellsbehandling av en gruppe norske borgere.³⁴³

Berthold Grünfeld, erindrer at tilbakekomsten til Norge verken ble lagt merke til, omtalt eller markert av den norske stat. Han tenkte ikke noe spesielt på dette den gangen.³⁴⁴ Han uttrykker derimot at: ”Jo eldre jeg har blitt, desto mer opptatt er jeg blitt av dette”.³⁴⁵ Dette fører meg inn på neste avsnitt.

³⁴⁰ Mendelsohn, bind 2, 1987, s. 259.

³⁴¹ ”*Handling og redegjørelse ang. jødiske flyktinger 1933-1945. Riksarkivet i Stockholm, avd. Arninge.*

³⁴² Mendelsohn, bind 2, 1987, s. 238-239.

³⁴³ Tangestuen 2004, s. 100.

³⁴⁴ Johansen 2007, s. 150-151.

³⁴⁵ Johansen 2007, s. 149.

5.2 Forpliktelse og identitet

Hvordan ser flyktningbarna tilbake på flyktningtilværelsen under 2. verdenskrig? Hvilke tanker har de gjort seg rundt begrepene ”Holocaust-offer” eller ”Holocaust-overlevende”?

Siden antall jødiske barneflyktninger som kom til Norge er så beskjedent, velger jeg å støtte meg til en britisk undersøkelse utført av Caroline Sharples. Sharples har skrevet en artikkel som ble publisert i *Holocaust studies* 3, 2006 som omhandler refleksjoner og minner om transporten av 10.000 jødiske barn fra det Nazi- okkuperte Europa fra 1938-1939 til Storbritannia. Artikkelen analyserer egne memoarer fra tidligere barneflyktninger og deres personlige opplevelser. Den første transporten bestod av over 200 barn fra Berlin til Storbritannia 2. desember 1938. Den omhandlet de aller mest kritiske tilfellene der foreldrene til barna hadde blitt arrestert av Gestapo, eller der barna var tenåringer som selv risikerte å havne i konsentrasjonsleire. Videre ble til sammen 10.000 barn fra Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia transportert i sikkerhet til Storbritannia før krigen brøt ut i september 1939. Et interessant aspekt å se på, og som er av stor relevans for oppgaven min, er hvordan de tidligere flyktningene til Storbritannia har beskrevet hvordan det i senere tid har vært å bli konfrontert med fortiden i bla. a intervjuer og tv-dokumentarer. Psykolog Dorit Whiteman som selv var passasjer på en av barnetransportene inviterte flere som hadde flyktet fra nazistene til å beskrive deres egne opplevelser. En gjenforening i London i forbindelse med barnetransportens 50 årsdag i 1989 uttrykte flere av de tidligere flyktningene i sine memoarer at siden tidsdistansen hadde blitt større kunne man lettere se tilbake og å uttrykke følelsene. En uttalte at ”kanskje det kun er nå vi kan se ordentlig tilbake på hva som skjedde da uten å gjemme bort involverte tanker og følelser”. Barnetransporten var ikke for alle en fullkommen lykkelig opplevelse. Mange led av hjemlengsel, isolering og tilpasningsproblemer når det blant annet gjaldt forskjellig kultur, språk og mat. Men som en uttaler seg: ”Jeg følte ikke at jeg kunne klage. Jeg var heldig som i det hele tatt var kommet til England”.³⁴⁶ Identitetsproblemer var et av hovedproblemene flyktningene møtte. Mange ble dratt mellom å bevare deres tidligere identitet eller starte med blanke ark i et nytt land. Dette gjaldt også deres jødiske opphav. Det faktum at flere av deres slektninger hadde dødd i Holocaust hadde stor innflytelse på flyktningenes opplevelse av det å være jøde. Mange av flyktningene hadde kommet fra ikke-religiøse familier og hadde lite begrep om hva det ville si å være jøde. Disse

³⁴⁶ Caroline Sharples. ”Reconstructing the past: Refugee Writings on the Kindertransport”, i *Holocaust studies: A Journal of Culture and History*, Vol.12, no.3, winter 2006, s. 53.

opplevde senere å ville søke etter sine jødiske røtter for å finne støtte, trygghet og mening.³⁴⁷

Mange av barna følte også en slags ”forpliktelse” for å være lykkelig og glade for familienes skyld, siden de fremdeles kjempet for å overleve under nazistenes styre i hjemlandet.³⁴⁸ Et av de viktigste problemene som barneflyktingene slet med under disse årene, var en stor følelse av forskyvning. Mange ble dratt mellom å beholde sin tidligere identitet eller starte på nytt i et nytt land. Minst en av de tidligere barneflyktingene som kom til England, vitnet å ha kjempet mot behovet for å lære engelsk i flere år, og trodde at det tyske språket var alt som var igjen av ”meg” og ønsket ikke å gi det opp. Andre, i motsetning, var ivrige til å glemme den siste tiden. En annen flykting som kom med barnetrasporten uttalte: "Jeg gav avkall på min bakgrunn. Jeg var skamfull over det. Jeg ville glemme alt". Mest av alt lengtet disse barna etter en følelse av tilhørighet.³⁴⁹

Barneflyktingen Siegmund Korn erindrer at han og flere av de andre barna, så på seg selv som norske under oppholdet i Sverige. De snakket flytende norsk, tysken var gradvis blitt glemt, og de svenske barna forholdt seg til dem som nordmenn.³⁵⁰ Det er for øvrig et interessant fenomen, at barna etter en fire års periode opplevde en så sterk tilknytning til det norske. I følge Bowlby, utgjør tidlige relasjoner prototyper som danner grunnlag for barns oppfattelse av og forventninger til andre og til seg selv.³⁵¹ Trygge omsorgspersoner i Norge, i tillegg til språk og sosiale forventninger, kunne ha medvirket til at norsk utviklet seg til å bli en identitetsfaktor.

5.3 Flyktingtilværelsens konsekvenser

Bowlby har utviklet teorier om at barn utvikler begreper om relasjoner mellom seg selv og andre. Et hovedelement i Bowlby sin teori er at erfaringene med de første tilknytningspersonene fører til dannelsen av arbeidsmodeller som påvirker kvaliteten på barns senere relasjoner. Derfor er kontinuitet over kortere tid, så vel som sammenhenger mellom barns tidlige tilknytning, sentralt.³⁵² Ut i fra denne teorien kan vi anta at de barneflyktingene som hadde en god og trygg relasjon til sine foreldre, kanskje er de som

³⁴⁷ Sharples 2006, s. 57.

³⁴⁸ Sharples 2006, s. 54.

³⁴⁹ Sharples 2006, s. 54.

³⁵⁰ Intervju med Siegmund Korn, Oslo, 3. september 2010.

³⁵¹ Stephen Von Tetzchner. *Utviklingspsykologi. Barne- og ungdomsalderen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. 2001, s. 466.

³⁵² Tetzchner 2001, s. 454-459.

klarte overgangen til nye omsorgspersoner best. utfordringene dukker igjen opp da det stadig blir brudd i kontinuiteten. Nettopp dette bruddet på kontinuitet, som følge av utskifting av omsorgspersoner flere ganger over en relativ kort periode, var noe noen av barneflyktingene som kom til Norge måtte håndtere. Det skulle gå mange år før den psykologiske vitenskapen beskjefteget seg med flyktingbarnas traumer og psykiske symptomer i form av emosjonelle forstyrrelser, angst og depresjon. Flyktingbarn uten foreldre eller andre omsorgspersoner som kan tre inn i foreldrerollen, er særlig utsatte. I dag erkjenner fagkunnskapen viktigheten av å unngå nye brudd og separasjoner.³⁵³

Mange av flyktingbarna som har fortalt eller skrevet ned sine historier, har uttalt at de føler en forpliktelse til å snakke ut. Dette er for at kommende generasjoner skal lære om faren ved fordommer og intoleranse, og for å hedre minnet over dem som var mindre heldige og ikke overlevde holocaust.³⁵⁴ Allikevel må vi huske på, og som Sharples understreker: *"What is forgotten by the writers is just as important as what is included"*.³⁵⁵ Det er vanskelig så mange år senere å kunne trekke klare skiller mellom en helt reell virkelighet eller en konstruert. Ulike oppfatninger kan også ha blitt påvirket av inntrykk i barneflyktingenes voksne liv.

Rett etter krigen møtte også barna store utfordringer knyttet til familiebandene. Historiker ved Dansk Jødisk Museum, Sofie Lene Bak har samlet inn historier der danske barn ble gjemt hos familier i Danmark, mens deres foreldre flyktet til Sverige i frykt for jødeforfølgelsene. Problematiseringen finner vi etter krigen, da barna og foreldrene skulle gjenforenes: "Så kom foreldrene hjem og insisterte på at få deres barn tilbake. Det var ikke uten problemer".³⁵⁶ Flere av barna som Bak har skrevet om husket ikke avskjeden fra foreldrene, og har vært nødt til å få historien fortalt av pleieforeldrene. I mange tilfeller ble barnas møte med sine biologiske foreldre så fremmedartet og kunstig, at barna fortsatte å bo hos sine pleieforeldre. I noen tilfeller endte det med delt omsorg mellom biologiske- og pleieforeldre.³⁵⁷

Av de barneflyktingene som kom til England der foreldrene ble drept under krigen, hadde flere en tendens til å konkludere sine fortellinger ved å fokusere på deres suksess etter

³⁵³ Lone Rünitz. *Diskret ophold. Jødiske flyktingbarn under besettelsen. En indvandrerhistorie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. 2010, s. 12.

³⁵⁴ Sharples 2006, s. 43.

³⁵⁵ Sharples 2006, s. 58.

³⁵⁶ Intervju med Sofie Lene Bak i artikkelen "Glemte" barn forteller deres historie", i Tidsskriftet *Politiken* 5.7.2009.

³⁵⁷ Intervju med Sofie Lene Bak i artikkelen "Glemte" barn forteller deres historie", i Tidsskriftet *Politiken* 5.7.2009.

krigen. Denne handlingen er knyttet til en sterk følelse av overlevelses-skyld som har en tendens til å gjennomsyre disse erindringene. En typisk tanke hos mange av flyktingene var hvorfor det akkurat var de som ble reddet. Hva var så spesielt med meg? Disse følelsene har gjort at mange følte de måtte bevise at de på en måte var ”spesielle”. Dette har tvunget flyktingene til tilsynelatende å rettferdiggjøre sin eksistens.³⁵⁸

I mange tilfeller har tapet av slektninger i Holocaust hatt en betydelig innflytelse på barneflyktingenes forhold til deres jødiske opphav. Mange av dem som tidligere hadde en ikke-religiøs bakgrunn med lite begrep om hva det ville si å være jødisk, begynte plutselig å vende seg til sine jødiske røtter som en slags kilde til trøst og forståelse.³⁵⁹

Studier som er gjort av jødiske flyktingbarn i Sverige og Danmark viser at mange av barna stiftet familie fort etter krigen. Mange ekteskap ble også inngått mellom andre jødiske flyktingbarn, og det ble dannet foreninger av forhenværende flyktingbarn, som møtes regelmessig for å holde minnene om en ikke helt alminnelig barndom ved like.³⁶⁰ Det er så vidt meg bekjent, ikke inngått ekteskap mellom noen av de flyktingbarna som kom til Norge. Antallet barn var da også betydelig mindre enn det våre naboland tok i mot. Flere av barna som bor i Norge, møtes med jevne mellomrom sammen med familiene sine.³⁶¹

Sharples kommer med et viktig sluttpoeng, at på mange måter har ”kindertransport” blitt stående igjen som en ”safe story” i britisk historie. Det er fortsatt langt igjen før det konvensjonelle synet blir satt i et bredere og mer kritisk lys.³⁶² Historiene til barneflyktingene er også noe som ofte har blitt fremstilt som en ”happy ending” i norsk historieforskning, der fokuset ofte har vært rettet mot enkeltpersoner og bestemte hendelser og opplevelser.

5.4 Sammenfatning

Vi har en utfordring for å etablere et fakta når vi har god kunnskap om et fenomen på et senere tidspunkt, skriver Kjeldstadli, og referer til middelalderhistorikeren Marc Bloch sin retrospektive eller regressive metode.³⁶³ Vi vet nå hva som skjedde med over seks millioner

³⁵⁸ Sharples 2006, s. 57.

³⁵⁹ Sharples 2006, s. 57.

³⁶⁰ Rünitz 2010, s. 273.

³⁶¹ Intervju med Siegmund Korn, Oslo. 2. september 2010.

³⁶² Sharples 2006, s. 59.

³⁶³ Kjeldstadli 2003, s. 213.

jøder, og i de siste årene har også norske myndigheters restriktive flyktningpolitikk blitt kritisk evaluert. Ved å bruke nåtidserfaringene, bygger vi opp innsikter som vi også kan bruke til å forstå mennesker i fortiden. Vi har mer eller mindre bevisste tanker om hva som er mulig og umulig.³⁶⁴ Kildene som jeg har brukt i dette kapittelet samsvarer ikke helt med hverandre, fordi hovedvekten er lagt på personlige skildringer. Hvert enkelt av de tidligere flyktningbarna har i etterkant sett på tilværelsen ut i fra hvor de i dag befinner seg psykisk, fysisk, sosialt og kulturelt. Vi opererer nå også med begrep som ”holocaust-offer”, og indirekte forventer at dette er noe mennesker som overlevde jødeforfølgelsene skal ha klare formeninger om. Problematiseringen ligger i når vi skildrer enslige, mindreårige barn som overlevde Holocaust, takket være heltedige personer, som en lykkelig historie. De tidligere barneflyktingene vil da alltid befinne seg i en takknemlighetsgjeld.

Det er derfor både datidens og nåtidens holdninger i samfunnet blir ankerpunktet for alle opplevelsene barneflyktingene sitter igjen med. I ettertid vil vi alltid spørre om: ”Tenk på hva som kunne ha skjedd, hvis...”? Siden barneflyktingene har blitt sett på som ”heldige”, har mange av dem vært nødt til å gjøre seg tanker om sitt jødiske opphav.

I undersøkelsen til Sharples var det mange av barna som hadde tiet rundt sin historie. Barna mente de ikke var ”Holocaust-offer”, da det hadde gått bra med dem. Dette var også de tankene den tsjekkiske barneflyktingen som kom til Norge, Edgar Brichta, satt med da jeg intervjuet ham. Det var foreldrene og søsteren som var ofrene.³⁶⁵

Generelt sett kan man si at det ikke finnes en enkelt måte eller forklaring på hvilke konsekvenser flyktingtilværelsen har hatt på barneflyktingene i ettertid. Siden synet på tilværelsen bygger på subjektive tanker og erfaringer, vil objektiviteten alltid komme i bakgrunn og være mindre betydningsfull. Kjeldstadli hevder at når man skal ta med alt i forklaringen, blir ingenting resultatet.³⁶⁶

I den senere tid har det kommet flere kritiske studier til Europas restriktive flyktningpolitikk i 1930 årene.³⁶⁷ Dette kan ha bidratt til at flere av de tidligere barneflyktingene syntes det har vært lettere å fortelle sin historie, og inkludere i beretningen både glede og takknemlighet, men også tap, lengsel og bitterhet.

³⁶⁴ Kjeldstadli 2003, s. 213.

³⁶⁵ Intervju med Edgar Brichta Jødisk Museum i Oslo. 25.august 2009.

³⁶⁶ Kjeldstadli 2003, s. 257.

³⁶⁷ Noe også Sharples, 2006, s. 59 utdyper når det gjelder britisk flyktningpolitikk.